

*Мазан Л. М.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ДІЇ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ У ЧАСІ

У статті аналізуються різні підходи до класифікації дії нормативно-правових актів у часі, визначено найбільш ефективний критерій класифікації. Звернено увагу на необхідність розмежування способів та принципів дії нормативно-правових актів у часі.

Ключові слова: *нормативно-правовий акт, модифікація, напрям, принцип, спосіб.*

Законодавча діяльність є однією із форм вираження державної влади, це творчий процес, результатом якого є створення нормативно-правових актів. Демократичні, правові, дієві, справедливі за змістом, нормативно-правові акти є основою правового регулювання. Крім того, завдяки їх реалізації відбувається узгодження потреб та інтересів населення, врегулювання суспільних відносин у державі.

Враховуючи вагоме значення нормативно-правових актів для життєдіяльності особи, у суспільстві та громадянина у державі, постає необхідність дослідження не лише сутності та ознак нормативно-правового акту, але й особливостей його дії. Процес дії нормативно-правових актів у часі досить складний, має ряд особливостей, закономірностей, урахування яких є неодмінною передумовою належної реалізації правових норм. Кожний новий нормативно-правовий акт поступово змінює попередній, тобто це безперервний процес, який можна зрозуміти тільки після з'ясування характеру дії нормативно-правових актів у часі, який проявляється в різновидах їх дії. Тому важливою складовою дослідження проблеми дії нормативно-правових актів у часі є з'ясування сутності та змісту способів їх дії в часі.

На загальнотеоретичному рівні проблему дії нормативно-правових актів у часі порушувало багато вчених: П. О. Недбайло, М. Д. Шаргородський, А. О. Тіллі, В. О. Туманов, М. І. Блум, Г. В. Шведов та ін. Однак, на відміну від науки кримінального права, де ця тема завжди була в полі зору, в теорії права, починаючи з 70-х років ХХ ст. спостерігається послаблення наукового інтересу до проблеми дії нормативно-правових актів у часі. Лише з активізацією правотворчої діяльності в 90-х роках, коли питання дії нормативно-правових актів у часі набуло вагомого значення, почали з'являтися різні праці в окремих галузях права: конституційному, кримінальному, кримінально-процесуальному, цивільному, господарському, сімейному, трудовому, адміністративному, податковому та ін. Проте, спеціальних теоретико-правових досліджень присвячених дії нормативно-правових актів у часі, практично не проводилось. Вийшла лише одна робота монографічного рівня Д. М. Бахраха "Дія норм права в часі".

Певною мірою це можна пояснити ускладненим порядком темпоральної дії нормативно-правових актів, який характеризується введенням нормативно-правового акта в дію, способами дії, припиненням дії нормативно-правового акта. Відтак, низка невирішених питань та нестача теоретичних знань у цій сфері призводить до труднощів під час правореалізаційної діяльності та неузгодженості в ході правотворчої

діяльності.

Впроваджуючи нові норми права, держава в особі нормотворчого органу завжди балансує між потребою в змінах та необхідністю зберегти стабільність суспільних відносин. Залежно від цього застосовуються різні способи переходу від існуючого правового регулювання до нового [1, с. 31]. Нормативно-правові акти регулюють весь спектр суспільних відносин. Законодавець не обмежений у створенні нових нормативно-правових актів. Однак, як зазначає І. Г. Оборотов, із вдосконаленням нормотворчої техніки виникає проблема застосування норми до правовідносин, які не вміщуються повністю у часовий проміжок дії одного нормативно-правового акта; отже з'являються різного роду обґрунтування можливостей дії акта на відносини, які існували до набрання ним чинності або ж після його скасування [2, с. 122]. Йдеться про способи дії нормативно-правових актів у часі. При цьому, як зауважує І. Г. Оборотов, термін “дія” в даному випадку вживається лише, як данина традиції, оскільки насправді – це способи застосування правових норм у часі [3, с. 96].

Проте, далеко не всі науковці та правознавці називають різновиди дії нормативно-правових актів у часі способами. В сучасній правовій науці не існує єдиної термінології у класифікації дії нормативно-правових актів у часі. Досить часто вживаються терміни: “напря́м”, “принцип”, “модифікація” дії нормативно-правових актів у часі. Ця проблема зумовлена, в першу чергу, тим, що досліджувана нами тема не достатньо вивчена, відсутня належна розробленість особливостей часової характеристики дії нормативно-правових актів, не визначений понятійний ряд, що має вагоме значення у контексті проблеми дії нормативно-правових актів у часі, на законодавчому рівні не закріплені способи дії нормативно-правових актів у часі та ін. Це знову ж таки пояснюється складністю цього феномену, зміст якого є багатоаспектним.

При існуючому розмаїтті підходів до поняття і характеристики різновидів дії нормативно-правових актів у часі важко сформулювати критерії класифікації. При цьому, без чіткої термінології та класифікації дії нормативно-правових актів у часі неможливо ґрунтовно досліджувати темпоральну дію нормативно-правових актів у цілому.

В теорії права поняття виступають як логічна форма розуміння сутності правових явищ, як відображення закономірного і особливого у правовій дійсності. Правові наукові поняття – це змістовні, предметні уявлення, які відтворюють у мисленні об'єктивну сутність реальних процесів правової дійсності і відносин, які існують в ній та виражають специфічну правову якісну визначеність даних процесів і явищ. Предметний зміст того чи іншого поняття включає в себе також спосіб пояснення і можливість більш глибокого розуміння його сутності [4, с. 57]. Поняття виступають не лише як результат пізнання людиною об'єктивної реальності, але і як засіб, апарат мислення, на основі якого відбувається освоєння нею нових об'єктів, їх якостей і закономірностей [5, с. 40].

Наукове поняття – інструмент теоретичного пізнання [6, с. 44]. Якщо межі поняття вузькі, то це може призвести до гальмування дослідження процесів, які пов'язані з правовим явищем та самим поняттям. Розвиненість понятійного апарату свідчить про ступінь розвитку правової теорії, що, в свою чергу, дозволяє подальше

вивчення правових феноменів.

Правові поняття ведуть процес мислення законотворця по шляху, який визначений змістом самого поняття. Законодавець визначає зміст нормативно-правового акту і наділяє його відповідною формою. Правильно сформульовані правові поняття сприяють раціональній роботі законодавчого органу, створенню ефективних нормативно-правових актів.

Кожна держава намагається створити стабільне законодавство, яке б діяло в перспективі і відбивало б в текстах нормативно-правових актів науковий прогноз суспільного розвитку. А це можливо лише за умови існування розробленого понятійного апарату теорії держави та права. Спробуємо сформулювати найбільш оптимальний підхід до класифікації дії нормативно-правових актів у часі, розмежувавши при цьому поняття “модифікація”, “принцип” та “напря́м”.

Термін “модифікація” має латинське походження “modification” (з латинської – встановлення міри) і в перекладі означає: 1) видозміна перетворення чого-небудь; 2) не спадкова зміна організму, яка протиставляється спадковій; 3) модель ряду однотипних технічних пристроїв, які трохи відрізняються від основної моделі [7, с. 649].

Тлумачний словник визначає модифікацію як: 1) видозміну предмета або явища, що характеризується появою у нього нових ознак, властивостей при збереженні сутності; 2) предмет, явище, що зазнали такої видозміни і становлять різновид чогось [8, с. 282]. На нашу думку, таке його тлумачення та визначення поняття більше підходить до класифікації явищ в екології, мінералогії, кристалографії, біохімії, біології, машинобудуванні, але може застосовуватись і в суспільних науках.

Філософський аспект модифікації полягає у видозміні характеру, способу існування явища. Тобто модифікація являє собою процес зміни самого явища, перехід з одного стану в інший. Щодо дії нормативно-правових актів у часі, процес функціонування правових норм відбувається у чітко встановлених часових межах. При цьому, цей процес не видозмінюється, не переходить з одного стану в інший, він має свої різновиди (способи) дії, кожен з яких має свої межі та характеризується притаманними йому ознаками та особливостями.

Тому, на нашу думку, такий критерій класифікації дії нормативно-правових актів у часі, як поділ на модифікації, є не досить вдалим та неспроможний глибоко розкрити функціонування в часі правових приписів, що містяться в нормативно-правових актах.

Характеристика дії нормативно-правових актів у часі у вигляді поділу на “напря́ми” темпоральної дії, теж викликає деякі сумніви. В тлумачному словнику під поняття “напря́м” розуміють: 1) лінію руху або лінію розміщення кого, чого-небудь; 2) шлях діяльності, розвитку кого, чого-небудь; спрямованість якоїсь дії, явища [9, с. 731].

Напря́м темпоральної дії нормативно-правових актів у теорії права визначається як дія нормативно-правових актів стосовно фактів, які виникли вже після набуття ними чинності (нових фактів), а також тих, які виникли ще до цього (старих фактів) і тривають після набуття нормативно-правовим актом чинності.

Обраний критерій класифікації (напря́м) звужує поняття дії нормативно-правових актів у часі, оскільки, особливість різновидів дії нормативно-правових актів

у часі полягає в тому, що кожен вид має свої притаманні йому закономірності, прийоми, специфічні особливості, ознаки, напрями дії, загально встановлені правила та межі. По-друге, різновиди дії нормативно-правових актів у часі групуються не лише за напрямом дії, а й за тривалістю.

Тому, на наш погляд, найбільш вдалим класифікатором дії нормативно-правових актів у часі буде поділ їх на способи дії. Використовуючи поняття “спосіб” можна більш ширше та змістовніше охарактеризувати різновиди дії нормативно-правових актів у часі та провести між ними порівняння.

Спосіб – це певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось [10, с. 1375].

Спосіб дії правової норми в часі вказує на які юридичні факти та правовідносини стосовно моменту введення нового закону (норми) в дію вона поширюється [11, с. 72].

Спосіб виражає можливість реалізації дії нормативно-правових актів у часі. Тому, дослідженню дії нормативно-правових актів у часі повинна передувати глибока характеристика природи способів зазначеної дії.

Певний внесок у вирішення питань про способи дії нормативно-правових актів у часі зроблено Конституційним Судом України в рішенні у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 09.02.1999 року № 1-рп/99. У цьому рішенні зазначається, що перехід від однієї форми регулювання суспільних відносин до іншої може здійснюватися, зокрема, негайно (безпосередня дія), шляхом перехідного періоду (ультраактивна форма) і шляхом зворотної дії (ретроактивна форма) [12]. Таким чином, єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні, який є гарантом верховенства Конституції України в своєму рішенні встановив, що в регулюванні суспільних відносин застосовуються різні способи дії в часі нормативно-правових актів, при цьому виділив три способи.

Гене́за темпоральних особливостей нормативно-правових актів прямо торкається способів дії в часі. За висловом французького юриста П. Руб’є, час ділиться на три етапи: минуле, сучасне і майбутнє. Згідно з цим дія нормативно-правових актів у часі може бути трьох видів:

1) зворотна дія (ретроактивна дія), яка є винятком при застосуванні законів та являє собою поширення юридичної сили нормативно-правового акта на нові та старі відносини, що виникли до і після набуття ним чинності, закон поширюється на всі випадки, що відбувалися раніше, у минулому, до введення закону в дію;

2) негайна дія (пряма дія), яка характеризується негайною дією нормативно-правового акта з моменту набрання ним чинності та поширюється на відносини, які виникли після набуття ним чинності;

3) переживаюча дія (ультраактивна дія), яка має місце тоді, коли акт, що втратив юридичну чинність, за спеціальною вказівкою нового акту (закону) продовжує поширювати свою дію на старі триваючі факти з окремих питань, тобто поширюється на факти, що виникли до вступу його в дію і не припинили свого існування [13, с. 472-474]. Така схема класифікації дії нормативно-правових актів у часі є класичною: зворотна та негайна дія нового нормативно-правового акта та переживаюча дія старого

нормативно-правового акта.

Парламентарі, визначаючи спосіб дії нормативно-правового акта в часі, з одного боку, а правозастосовчі органи, застосовуючи той чи інший нормативно-правовий акт – з іншого, визначають межі дозволеної і забороненої поведінки соціальних суб'єктів, встановлюють ідеальні моделі їх стосунків, стимулюють дотримання ними даних установлень та ін. Всі ці дії спрямовані на упорядкування, охорону та розвиток суспільних відносин. Таким чином, урегулювання суспільних відносин не визначається лише змістом самого нормативно-правового акту, а й залежить від способу його дії в часі.

Тому, обраний критерій класифікації дії нормативно-правових актів у часі дозволяє виявити та проаналізувати способи дії нормативно-правових актів у часі, глибше проникнути в зміст кожного способу, з'ясувати їх особливості та важливість закріплення на законодавчому рівні.

Досить часто в теорії права під поняттям “принципи” дії нормативно-правових актів розуміють перелічені вище способи дії нормативно-правових актів у часі. Найбільше дискусій викликає загальноправовий принцип “закон зворотної дії не має” та проблеми його застосування. В цьому контексті слушно зауважує А. О. Шуліма: “Пошуки істини часто вимагали відповіді на запитання: що саме – абсолютну, крім прямо вказаних в Конституції України винятків, заборону законодавцю застосовувати зворотню дію закону як спосіб його дії або принцип довіри особи до держави – *lex ad graterian non valet* – закріплено в Конституції України та що власне має встановлювати Основний Закон держави” [14, с. 70].

Розмежування способу дії нормативно-правового акта в часі та принципу незворотності закону є дуже важливим для вирішення теоретичних та практичних завдань.

В енциклопедичній літературі під принципом розуміють: 1) основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо). Принципам притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ. Принципи є джерелом багатьох явищ або висновків, що відносяться до нього, як дія до причини (принцип реальний) або як наслідки до підстави (принцип ідеальний); 2) внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності (напр. принцип правомірної поведінки, принцип права) [15, с. 110-111].

Принципи, як базові елементи, лежать в основі всієї законодавчої структури держави, впливають на всі суспільні відносини, виражають найважливіші закономірності держави і права. При цьому йдеться не лише про принципи-норми, а й про принципи-програми та принципи-завдання. Дія нормативно-правових актів у часі, як характеристика функціонування правових норм у суспільстві, здійснюється і на загальних принципах права, зокрема: конституційності, гуманізму, законності, захисту прав і свобод, законних інтересів громадян та соціальної справедливості, системності

та комплексності правового регулювання суспільних відносин тощо.

Принцип незворотності дії закону – як гарантія прав і свобод особи, її довіри до держави – виступає основною засадою, вихідним положенням для формування мислення у сфері темпоральної дії правової норми, тобто слугує як основою правозастосування, так і джерелом вироблення правил (принципів) вибору способу дії закону законодавцем [16, с. 72-73].

Щодо способу ретроактивної дії нормативно-правового акта у часі, то він вказує на те, на які правовідносини поширюється дія нового нормативно-правового акта та в яких випадках буде застосовуватись зворотна дія.

Нажаль, стаття 58 Конституції України закріпила лише один із загальновизнаних принципів права щодо зворотної дії нормативно-правових актів у часі і не охоплює інших принципів визнання дії правових норм у часі [17]. Це свідчить про недостатню розробленість теоретико-правових аспектів дії нормативно-правових актів у часі. Разом з тим, це не рідко призводить до вироблення суб'єктами правозастосування різних підходів до класифікації дії нормативно-правових актів у часі, використання в галузях права різних принципів, прийомів та понять темпоральної дії нормативно-правових актів.

Тому, досить важливим є дослідження загальних принципів застосування способів дії нормативно-правових актів у часі, в першу чергу, принципу незворотності дії закону в часі. Приймаючи той чи інший нормативно-правовий акт законодавчі органи повинні керуватися загальновизнаними принципами права, враховувати виконання відповідних міжнародних зобов'язань Україною, особливо сьогодні, коли наша держава стоїть на шляху інтеграції в європейський цивілізований простір.

Імплементация законодавства України до законодавчих стандартів Європейського Союзу є важливим чинником поглиблення інтеграційного процесу. Одним із шляхів у цьому напрямку є чітка реалізація правових норм, а визначення принципів дії нормативно-правових актів у часі сприяє цьому. Таким чином, на сьогоднішній день є актуальним виокремлення принципів дії нормативно-правових актів у часі та закріплення їх на законодавчому рівні. Зокрема, це може бути ЗУ “Про нормативно-правові акти”, питання про видання якого обговорюється вже не один рік. Доречним буде й закріплення в зазначеному законі способів дії нормативно-правових актів у часі, що забезпечить уникнення розгалуження поглядів щодо поняття різновидів дії нормативно-правових актів у часі.

Використані джерела:

1. *Шуліма А. О.* Переживаюча дія нормативно-правового акта (правової норми): проблеми визначення // Наукові записки. – 2011. – Том 116. – С. 31-34.
2. *Оборотов І. Г.* Темпоральні грані права : монографія. – Миколаїв : ТОВ “Фірма “Іліон”, 2009 – 230 с.
3. *Оборотов І. Г.* Проблеми розвитку часових характеристик джерел права // Актуальні проблеми держави і права. – 2006. – Вип. 29. – С. 92-96.
4. *Васильев А. М.* Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. – М. : Юрид. лит., 1976. – 264 с.
5. *Копнин П. В.* Логические основы науки. – К. : Наукова думка, 1968. – 284 с.
6. *Васильев А. М.* – Цит. Праця. – С. 44.

7. Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
8. *Сліпушко О. М.* Тлумачний словник чужомовних слів в українській мові. – К. : Криниця, 2000. – 512 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / автор проекту та гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; І. : Перун, 2009. – 1728 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Цит. Праця. – С. 1375.
11. *Шуліма А. О.* Способи дії правової норми в часі // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2011. – № 2(5). – С. 69-76.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 09.02.1999 року № 1-рп/99 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
13. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права. – Х. : Еспада, 2009. – 752 с.
14. *Шуліма А. О.* Способи дії правової норми в часі. – Цит. Праця. – С. 70.
15. Юридична енциклопедія. – К. : “Укр. енцикл” ім. М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 5 / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.] – 2003. – 736 с.
16. *Шуліма А. О.* Способи дії правової норми в часі. – Цит. Праця. – С. 72-73.
17. Конституція України від 28 червня 1996 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 53 і 47 народних депутатів України про офіційне тлумачення положення частини третьої статті 103 Конституції України (справа щодо строків перебування на посту Президента України) від 25 грудня 2003 року № 22-рп/2003 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

Мазан Л. М. Проблемные вопросы классификации действия нормативно-правовых актов во времени.

В статье анализируются различные подходы к классификации действия нормативно-правовых актов во времени, определен наиболее эффективный критерий классификации. Обращено внимание на необходимость разграничения способов и принципов действия нормативно-правовых актов во времени.

Ключевые слова: нормативно-правовой акт, модификация, направление, принцип, способ.

L. Mazan. Problem questions of classification of the normative-legal acts in time.

In the article analysis the different approaches to the classification of normative-legal acts in time, determined the most effective criterion for classification. The article draws attention to the need to distinguish between modes and principles of normative-legal acts in time.

Key words: the normative-legal act, the modification, the direction, the principle, the mode.

Міхневич Л. В.
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана

КОНЦЕПЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРОЕКТІ ПРОФЕСОРА О. О. ЕЙХЕЛЬМАНА

В праці розкрито погляди професора О. О. Ейхельмана на конституційне закріплення каталогу прав і свобод людини і громадянина та встановлено значення його спадщини для сучасного конституційного права.